

# Porożyński, Henryk

---

## "Teleologia wychowania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944-1980)", Feliks W. Araszekiewicz, Słupsk 1986 : [recenzja]

---

Rozprawy z Dziejów Oświaty 30, 228-232

---

1987

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



prace społeczne pochłaniały 10% godzin lekcyjnych. Pisząc o wielu trudnych sprawach, autor traktuje je jako drugorzędne. Ważniejszy dla niego jest proces przezwycięzania trudności i uzyskiwanie pozytywnych rezultatów pracy szkoły w dziedzinie nauczania i wychowania. We wszystkich partiach książki poświęca wiele uwagi pracy pozalekcyjnej uczniów i nauczycieli, wreszcie wszelkim przejawom współdziałania rodziców ze szkołą, a także więzi szkoły ze środowiskiem. Autora interesuje wychowawcza funkcja szkoły. Dowiódł on, że młodzież przychodząca do Szkół Vetterów nie różniła się od uczniów innych lubelskich szkół średnich. Dzięki odpowiedniej pracy szkoły młodzież, która kończyła w niej swoją edukację, posiadała nie tylko gruntowne wykształcenie, lecz i ukształtowaną przez szkołę osobowość. Decydowały o tym m.in. szeroki zakres form pracy pozalekcyjnej i daleko posunięta samorządność.

Książka zawiera całe bogactwo informacji o populacji uczniowskiej, ukazuje m.in. strukturę społeczną i wiekową uczniów, ujawnia istnienie barier zagrażających do niej dostęp młodzieży z ubogich środowisk. Podaje wiele informacji o nauczycielach, ich kwalifikacjach i metodach pracy, a także o przekazywaniu młodszymi pokoleniom pedagogów wypróbowanych metod wychowawczych, które sprawdziły się w długoletniej praktyce szkoły. Ten właśnie sposób inicjacji nauczycielskiej stanowił ważny składnik tradycji lubelskiej szkoły.

Książka Karola Poznańskiego stanowi cenne studium historyczno-pedagogicz-

ne. Autor położył świadomie nacisk na analizę pedagogicznej funkcji szkoły, a nie, jak to się czasami zdarza w podobnych publikacjach, na opis perypetii administracyjnych, traktowanych jako następstwo polityki oświatowej. Zawarte w książce sądy wartościujące mają przede wszystkim charakter pedagogiczny. Recenzowana książka różni się w sposób zasadniczy od jubileuszowych publikacji poświęconych wybranym szkołom, pisanych przeważnie przez nauczycieli i wychowanków i z reguły skażonych subiektywizmem ocen. Książki tego rodzaju, choć posiadają czasami pozytywną dla badaczy warstwę faktograficzną, mają przeważnie znikome walory poznawcze. Książka K. Poznańskiego zawiera gruntowną analizę dziejów jednej szkoły, a ściślej zespołu szkół ekonomiczno-handlowych. Sposób jej ujęcia sprawia, że przez pryzmat historii jednej szkoły czytelnik zyskuje możliwość poznania dziejów polskiego szkolnictwa zawodowego, ściślej handlowego, na przestrzeni ostatniego stulecia, w szczególności w XX w. Autor ukazał w niej mechanizm powstania i funkcjonowania tego zjawiska, które dziś określamy mianem indywidualności szkoły.

Czytelnik znajdzie w recenzowanej książce szczegółowe analizy różnych sytuacji wychowawczych oraz rozmaitych zabiegów edukacyjnych w konfrontacji z efektami tych działań. Z tych właśnie powodów powinna wzbudzić żywe zainteresowanie nie tylko historyków, lecz i teoretyków wychowania.

*Józef Miąso*

Feliks W. Araszkiwicz, TELEOLOGIA WYCHOWANIA POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ (1944—1980), Słupsk 1986, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 193 s.

Publikacja Feliksa W. Araszkiwicza powstała w ramach problemu międzyresortowego „M.R. III. 11: Nauka i oświata w dziejach Polski — czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego”. Stanowi ona próbę

rekonstrukcji powstania i rozwoju teleologii wychowania jako nauki o celach i ideałach wychowania w Polsce Ludowej. Przy tym rozprawa ta ogranicza się do rekonstrukcji i narracji tylko tego nurtu teleologicznego w polskiej pe-

dagogice lat 1944—1980, który miał charakter „pro” w stosunku do panującej ideologii społecznej i swoimi dokonaniem miał służyć spełnianiu się tej ideologii w intencjonalnym i instytucjonalnym systemie edukacji narodowej. Nie oznacza to bynajmniej, że chociaż publikacja nie obejmuje pozostałych nurtów teleologicznych w pedagogice polskiej omawianego okresu, autor nie dostrzega potrzeby dalszych badań nad kierunkami, prądami i nurtami niesocjalistycznymi, albowiem nie wyklucza ich wpływu na pedagogikę preferowaną, a zwłaszcza na mentalność i świadomość części polskiego społeczeństwa.

Pod względem chronologicznym praca obejmuje lata 1944—1980, w których autor wyodrębnił cztery okresy w rozwoju teleologii wychowania, korespondujące w znacznej mierze z proponowaną przez W. Okonia periodyzacją rozwoju myśli pedagogicznej Polski Ludowej<sup>1</sup>. Chronologiczny tok rekonstrukcji i narracji zdaniem Araszkiewicza wynika z przyjętego założenia, że proces kształtowania się teleologii wychowania jako nauki o ideałach i celach wychowania można pokazać poprawnie tylko w ujęciu genetyczno-rozwojowym i na podstawie głównych jego uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, ideologicznych, politycznych i kulturowych.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia.

Rozdział I: „Problemy metodologiczne historii teleologii wychowania”, ukazuje ze stanowiska materializmu historycznego i panującej ideologii społecznej sposób prowadzenia badań nad historią teleologii wychowania. Wprowadzie autor czyni zastrzeżenie, że praw materializmu historycznego, zwłaszcza zaś ich interpretacji oraz systemu wartości determinowanego panującą ideologią społeczną starał się nie przyjmować bezkrytycznie, jednakże w tym miejscu krytyka wydaje się być zbyt wyważona. F. W.

Araszkiewicz stara się również dać odpowiedź na pytanie dotyczące stanu refleksji pedagogicznej Polski Ludowej w dotychczasowym dorobku naukowobadawczym, zwłaszcza lat ostatnich. Słusznie zauważa, że w pierwszym okresie, to jest w latach 1944—1948, pedagogika opierała się zasadniczo na dorobku międzywojennym. Nowe elementy wystąpiły w niej dopiero w drugim okresie, to jest w latach 1949—1956. Szerokiej analizie poddał terminy „teleologia” i „refleksja teleologiczna”, nie bez racji stwierdzając, że chociaż terminy te mają już wiekową historię, sprawa zakwalifikowania ich w naukach pedagogicznych jest nadal otwarta. Daje także własną propozycję rozumienia historii teleologii wychowania jako działu historii myśli pedagogicznej, którego przedmiotem jest rekonstrukcja genezy i rozwoju refleksji, obejmującej wyrowadzanie, uzasadnianie i formułowanie ideałów i celów wychowania (s. 25). Autor starał się dokładnie udokumentować swoje wywody, często powołując się na znane opracowania takich autorów, jak B. Suchodolski i J. Topolski. Zbyt jednak szeroka analiza, świadcząca zarazem o głębokiej znajomości tych opracowań, sprawia, że czytelnik zmuszony jest do nadmiernego studiowania dzieł tychże autorów.

W rozdziale II: „Kontynuacja tradycyjnych nurtów teleologii wychowania (1944—1948)”, autor wskazuje na brak widocznego wpływu nauk pedagogicznych na rozwój oświaty i wychowania w tym okresie. Jedynym zaś wkładem pedagogów do wznowionej edukacji w Polsce były ich prace z ostatnich lat przed wybuchem wojny. Z tego też względu wiele uwagi F. W. Araszkiewicz poświęcił *Encyklopedii wychowania*, która większość tych prac drukowała od 1932 r. pod auspicjami Związku Nauczycielstwa Polskiego. Wskazał ponadto na duże znaczenie dla teleologii wychowania tego okresu prac takich autorów, jak: B. Nawroczyński, J. Chałasiński, B. Suchodolski, J. Pieter, K. Sośnicki. Osobne miejsce poświęcił także poglądom H. Rowida. Rozdział ten jest

<sup>1</sup> W. Okoń, *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, [w:] *Drugi Kongres Nauki Polskiej*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1964, s. 16—29.

szczególnie cenny w związku z ukazaniem prawidłowości w rozwoju i towarzyszącej temu rozwojowi ewolucji poglądów teleologicznych czołowych przedstawicieli nauk pedagogicznych.

W rozdziale III: „Kształtowanie się marksistowskiej teleologii wychowania (1949—1956)”, autor zauważa, że określenie stanowiska Partii w sprawie patriotyzmu, ojczyzny, stosunku do przeszłości miało niezmiernie znaczenie polityczne i pedagogiczne. Problematyka oświaty i wychowania wystąpiła także w wypowiedziach licznych delegatów na Kongres Zjednoczeniowy w 1948 r., których szerokie fragmenty autor przytacza na s. 69—70. Nauki pedagogiczne były ponadto przedmiotem rozważań w Sekcji I — Nauk Społecznych i Humanistycznych — I Kongresu Nauki Polskiej. F. W. Araszkiewicz ma świadomość fragmentarycznego i wybiórczego charakteru swoich wywodów na temat sytuacji społeczno-politycznej po 1948 r., tym niemniej robi trafne spostrzeżenie, że w coraz większym stopniu uwaga władz partyjnych i państwowych koncentrowała się na sprawach oświaty i wychowania, że oświatowo-wychowawcze prolegomena władz partyjno-państwowych wskazywały jednocześnie, iż wychowanie ma mieć charakter socjalistyczny i przygotować młode pokolenie aktywnych budowniczych Polski socjalistycznej. Od nauki natomiast oczekiwano oparcia jej na podstawach marksizmu-leninizmu oraz sprawczej roli w przebudowie kraju i świadomości narodu. Tym samym prolegomena władz partyjno-państwowych stanowiły fundamentalną podstawę ideologiczną i metodologiczną dla teleologii wychowania. Nie można w tym miejscu nie zgodzić się ze stanowiskiem autora, że szanse tej teleologii wychowania w latach 1949—1956 w pełni nie wykorzystano.

Bardziej szczegółowej analizie poddał przetłumaczone na język polski podręczniki pedagogiki I. Kairova oraz B. Jesipowa i N. Gonczarowa, podkreślając zarazem, że pomimo znacznych braków, przyczyniły się one do kształtowania socjalistycznej świadomości nauczycieli

i upowszechnienia teleologii wychowania. Rodzimej twórczości pedagogicznej, opartej na podstawach metodologii marksistowskiej, Araszkiewicz dopatruje się w powołaniu do życia w roku 1950 Państwowego Ośrodka Oświatowych Prac Programowych i Badań Pedagogicznych oraz w utworzonym w 1953 r. Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego i Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Wiele miejsca poświęcił omówieniu pracy W. Okonia<sup>2</sup> oraz skryptowi, przygotowanemu przez zespół pracowników Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, pt. *Elementy nauk pedagogicznych*<sup>3</sup>. Daje on bardzo szczegółową wykładnię tego podręcznika, trafnie zauważając, że części skryptu dotyczące teorii wychowania miały charakter przede wszystkim postulatów, słabo skorelowanych z naukami współdziałającymi z pedagogiką. W rozdziale tym dokonuje także głębszej i szeroko przemyślanej refleksji z okazji dziesiątej rocznicy powstania Polski Ludowej, która stała się okazją do podjęcia dyskusji na temat nauk pedagogicznych i ich ideologiczno-metodologicznego statusu. Występuje jednocześnie z krytyczną analizą prac czołowych pedagogów lat 1948—1956 z punktu widzenia teleologii wychowania. Konkludując autor powiedział: „wskutek wielorakich uwarunkowań obiektywnych i subiektywnych zw. marksistowska teleologia wychowania w Polsce lat 1949—1956 nie wyszła poza stadium jak najbardziej wstępnych koncepcji, które, jak wykazał październik 1956 r. — i tak cechowały się błędami metodologicznymi i merytorycznymi” (s. 93).

W rozdziale IV: „Rozwój marksistowskiej teleologii wychowania (1957—1970)” autor wskazał na to, iż dla nauk pedagogicznych istotne znaczenie miały w tym okresie takie wydarzenia, jak: uchwała Sejmu z 25 II 1958 r. o ob-

<sup>2</sup> W. Okoń, *Proces nauczania*, Warszawa 1964.

<sup>3</sup> *Elementy nauk pedagogicznych*, red. B. Suchodolski, S. Wołoszyn, Warszawa 1955.

chodach w latach 1960—1966 Tysiąclecia Państwa Polskiego, XXI Nadzwyczajny Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, a także kolejne plenarne posiedzenia Komitetu Centralnego, poświęcone głównie przygotowaniom III Zjazdu PZPR. Sporo uwagi poświęcił ustawie z 15 VII 1961 r. o rozwoju oświaty i wychowania. Z jednej strony dowodzi, że skutki wychowania socjalistycznego w latach 1957—1970 nie były na miarę programowych założeń Partii, z drugiej zaś strony wskazuje, że w okresie tym powstały prace, które stały się metodologicznym fundamentem pedagogiki socjalistycznej, zapoczątkowały i rozwinęły filozofię człowieka, stanowiły podstawę socjalistycznej teleologii wychowania, budowały pomost pomiędzy pedagogiką i naukami z nią współdziałającymi, inicjowały refleksję nad ideałem wychowania dostosowanym do realnych warunków budownictwa socjalizmu, teorię pedagogiczną uprzystępnili szerokim kręgom społeczeństwa<sup>4</sup>. Rozdział ten stanowi zarazem próbę odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania: 1. w jakim zakresie Partia stwarzała właściwy klimat dla rozwoju nauk pedagogicznych; 2. w jakim zakresie nauki pedagogiczne (w szczególności teleologia wychowania) odgrywały sprawczą rolę w realizacji planów rozwoju społeczno-gospodarczego. F. W. Araszkiwicz ocenia lata 1957—1970 jako okres autentycznych narodzin i rozwoju w Polsce rzeczywistej marksistowskiej teleologii wychowania.

W ostatnim rozdziale: „Teleologia wychowania w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego (1971—1980)” autor ukazuje inicjatywę Partii w sprawie zmian w systemie oświaty, czego wyrazem było zarządzenie z 30 I 1971 r. ministra oświaty i szkolnictwa wyższego H. Jabłońskiego, w którym

powołał Komitet Ekspertów dla opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL. W dużej mierze wykorzystał materiały VI Zjazdu KC PZPR, upoważniające go do stwierdzenia, iż Zjazd ten oczekiwał od nauk społecznych szeroko zakrojonych badań nad społeczeństwem, jego potrzebami, aspiracjami, warunkami życia, jak również rozwijania badań z zakresu teorii i metodologii marksizmu-leninizmu. Wprawdzie dość pobieżna charakterystyka opracowań z zakresu nauk współdziałających z pedagogiką po 1970 r. pozwoliła ponadto autorowi na trafne spostrzeżenie, że pedagogika znalazła w nich dość silne wsparcie, a tym samym rozwój nauk pedagogicznych mógł już być wolniejszy od nadmiaru spekulacji. Według Araszkiwicza pedagogika pierwszej połowy lat siedemdziesiątych dość wyraźnie eksponowała instrumentalizm, a w teorii wychowania koncepcje H. Muszyńskiego. Poddał on krytycznej analizie pracę W. Pomykały<sup>5</sup>, dowodząc, i chyba nie bez racji, iż powstała ona z inspiracji i potrzeb haseł, jakie kierownictwo partyjne głosiło po grudniu 1970 r., i w klimacie bezkrytycznej akceptacji tych haseł.

Śledząc opracowania ukazujące się w poszczególnych okresach, autor starał się skoncentrować na tych zagadnieniach, które dotyczyły w głównej mierze teleologii wychowania, w mniejszym zaś stopniu omówił problemy związane ze strategią badań w pedagogice oraz metodologią badań szczegółowych. Stąd odnosi się wrażenie daleko idącej wybiórczości.

Praca oparta została na oficjalnych dokumentach Partii, licznych wypowiedziach osób ze ścisłego kierownictwa partyjnego i państwowego, opracowaniach zamieszczonych w przypisach oraz na własnym doświadczeniu autora.

Pewne niedociągnięcia oraz dość skomplikowany tok narracji prowadzony w poszczególnych rozdziałach niniejszej publikacji mogą nastęrczać trudności w

<sup>4</sup> Autor miał tutaj na uwadze przede wszystkim prace takich przedstawicieli nauki, jak: B. Suchodolski, K. Sońnicki, Z. Mysłakowski, S. Wołoszyn, A. Rutkowski i Z. Załuski.

<sup>5</sup> W. Pomykało, *Kształtowanie ideału wychowawczego PRL w latach 1944—1976*, Warszawa 1977.

zrozumieniu, poprawnej wszakże, interpretacji rozpatrywanych faktów. Jednakże walory pracy podnosi w pełni zakończenie, które nie tylko stanowi syntezę wywodów autora zawartych w poszczególnych rozdziałach, ale daje też dojrzałą i przemyślaną odpowiedź na temat rekonstrukcji genezy i rozwoju teleologii wychowania jako nauki o celach i ideałach wychowania w Polsce Ludowej.

Książka F. W. Araszkievicza spełnia zapotrzebowanie społeczne. Ze względu

na duże wartości poznawcze i dydaktyczne wzbudzi ona niewątpliwie zainteresowanie profesjonalistów nauk pedagogicznych, nauczycieli oraz organizatorów szkolnictwa. Żałować należy jednak, że praca ukazała się zaledwie w nakładzie 1500 egzemplarzy i pozbawiona jest indeksu, co nie ułatwia jej należytego wykorzystania.

*Henryk Porożyński*

DIE HISTORISCHE PÄDAGOGIK IN EUROPA UND DEN USA. Herausgegeben von Manfred Heinemann, Stuttgart, Clett-Cotta, t. I, 1979, 289 s., t. II, 1985, 263 s.

Z inicjatywy Komisji Historycznej zachodnoniemieckiego Towarzystwa Pedagogicznego powstała dwutomowa publikacja obrazująca stan aktualny, dorobek i perspektywy historii oświaty i wychowania w wybranych krajach europejskich oraz w Stanach Zjednoczonych. Żałować wypada, że w tym pożytecznym wydawnictwie nie znalazły się informacje o badaniach prowadzonych w innych krajach europejskich, takich jak: Bułgaria, Rumunia, Grecja czy Jugosławia. Jugosłowiańscy historycy mają przecież dość bogaty dorobek. Łącznie w dwóch tomach prezentowanego wydawnictwa znalazły się opracowania pochodzące z dwudziestu krajów. Spośród krajów socjalistycznych reprezentowane są: Związek Radziecki, Polska, Czechosłowacja, Niemiecka Republika Demokratyczna i Węgry.

Autorami poszczególnych opracowań są przeważnie zawodowi historycy wychowania. W dwudziestu rozdziałach pomieszczono informacje o rozwoju badań w zakresie historii wychowania po 1945 r., o głównych kierunkach badań, w niektórych przypadkach również o nowszych koncepcjach metodologicznych. Wszystkie rozdziały zawierają wykaz ważniejszych pozycji bibliograficznych. Kryteria tego doboru nie zawsze są jednak jasne. Jedni autorzy ograniczyli się do pozycji książkowych, inni włączyli do wykazu również artykuły. Zestawienia bibliograficzne mogą się okazać cenne

dla badaczy, mimo iż redaktor nie zadbął o nadanie im jednolitej formy. Tylko w dwóch rozdziałach znajdujemy obok tytułów oryginalnych ich przekład na język niemiecki. Są to rozdziały dotyczące Związku Radzieckiego i Polski. Autorką pierwszego jest Kadria I. Salimowa z Moskwy, o Polsce pisał Stefan Wołoszyn. Dość bogaty zestaw literatury czeskiej i słowackiej został sporządzony tylko w językach oryginałów. Jeszcze gorzej wypada pod tym względem rozdział węgierski, pióra Ottona Vaga. Zestaw bibliograficzny w języku węgierskim nie spełni przecież oczekiwanej funkcji informacyjnej.

Nie pretendując do omówienia bogatej treści tej publikacji, ograniczymy się do kilku uwag generalnych, które się nawiązują przy jej lekturze. Po pierwsze, rozwój badań w dziedzinie historii wychowania osiągnął w wielu krajach swój punkt szczytowy w latach siedemdziesiątych. Było to konsekwencją rozbudowy szkolnictwa wyższego w krajach Zachodniej Europy i masowego kształcenia nauczycieli w wyższych uczelniach. W wyniku tego procesu powstały liczne katedry pedagogiki i historii wychowania. Historia wychowania jako dyscyplina naukowa mogła się rozwijać w skali światowej głównie w obrębie szkół wyższych kształcących nauczycieli, gdyż tylko tam stanowiła przedmiot wykładu. Jedyne w bardzo nielicznych krajach znalazła ona dodatkowe, instytucjonalne